

Mali Cezanın Tarihi Süreç İçindeki Varlığı*

Dr. Tamer ZOUROB

İstanbul / TÜRKİYE

tamerzourob.2017@gmail.com | ORCID: 0000-0003-2315-7492

Öz

Mal edinme duygusu insanın fitratında var olan temel bir duygudur. Bu duyguyu insanı sürekli olarak mal elde edebileceği çeşitli yolları aramaya sevk eder. İnsanın mal edinmek için takip ettiği yollar kimi zaman kumar, faiz, rüşvet, hırsızlık gibi insanları sömüren ve bu sebeple Allah tarafından haram kılınan yollar olurken kimi zaman da Allah'ın helâl kıldığı karşılıklı rızaya dayalı sözleşmeler olabilir. Rıza, bir sözleşmenin kurulmasını sağlayan temel unsurdur. Sözleşme kurulduktan sonra yükümlülüklerin yerine getirilmesi zorunlu hale gelir. Ancak sözleşme yapan taraflardan biri kimi zaman elinde olmayan doğal afetler, iflas, hastalık, tutukluluk gibi mücbir sebeplerden kaynaklı olarak kimi zaman da tamamen keyfi olarak sözleşmelerden doğan yükümlülüklerini yerine getirmeyebilir. Bu tür bir ihlal sözleşmenin diğer tarafını sözleşmenin ihlal edilmesi sebebiyle ciddi maddi bir zarara uğratabilir ve mağdur edebilir. İşte bu durum insanları ortaya çıkabilecek her türlü zararın önüne geçmek ve sözleşmeye tabi olma disiplinini sağlamak amacıyla yapılan sözleşmelere mali ceza şartını eklemeye sevk etmiştir. Bu çalışmanın amacı mali ceza kavramını açıklamak ve bu uygulamanın eski medeniyetlerdeki ve semâvî dinlerdeki varlığını ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda öncelikle mali ceza kavramına yer verilmiştir. Daha sonra da mali cezanın eski medeniyetlerin hukuk sistemleri içerisinde nasıl ele alındığı meselesi en eski medeniyetlerden başlanılarak kronolojik olarak incelenmiştir. Ardından

* Bu çalışma İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2024 yılında tamamladığımız "Katılım Bankalarındaki Mali Ceza Uygulamalarının İslam İktisadı Açısından İncelenmesi" başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

Geliş/Received: 26.07.2025 | Kabul/Accepted: 23.09.2025 | Yayın/Published: 30.09.2025

Atıf/Citation: Zourob, Tamer. "Mali Cezanın Tarihi Süreç İçindeki Varlığı". *Muamelat: İslam İktisadı Dergisi* 1 (1) (Eylül 2025), 101-115./Zourob, Tamer. "The Existence of Financial Penalty in the Historical Process". *Muamelat: Journal of Islamic Economics* 1(1) (September 2025), 101-115.

<https://doi.org/10.36657/muamelat.1751395>

İntihal/Plagiarism: Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

© Tamer Zourob | CC BY-NC-ND 4.0

da mali cezanın semâvî dinlerdeki yeri ele alınmaya çalışılmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda, mali ceza uygulamasının kökenlerinin tarihsel açıdan çok eski tarihlere dayandığı ve semâvî dinlerde de var olduğu, sözleşmelere eklenen mali cezanın bazen tazminat bazen de cezâ niteliği taşıdığı, sözleşme ihlallerinin yanı sıra bazı suçlara da mali ceza öngörüldüğü tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Sözleşme, Mal, Ceza, Mali Ceza, Borç.

The Historical Existence of Financial Penalties**

Abstract

The desire to acquire wealth is a fundamental emotion inherent in human nature. This emotion drives people to constantly seek various ways to acquire wealth. The paths humans follow to acquire wealth may sometimes involve gambling, interest, bribery, theft, and other exploitative practices that are prohibited by Allah, while at other times they may involve contracts based on mutual consent that are permitted by Allah.

Consent is the fundamental element that enables a contract to be formed. Once the contract is formed, the fulfilment of obligations becomes mandatory. However, one of the parties to the contract may sometimes fail to fulfil their obligations arising from the contract due to force majeure reasons such as natural disasters, bankruptcy, illness, or imprisonment, or sometimes completely arbitrarily. Such a breach may cause serious financial damage to the other party to the contract and victimise them. This situation has led people to add financial penalty clauses to contracts in order to prevent any possible damage and to ensure compliance with the contract. The aim of this study is to explain the concept of financial penalties and to reveal the existence of this practice in ancient civilisations and heavenly religions. To this end, the concept of financial penalties is first discussed. Subsequently, the issue of how financial penalties were addressed within the legal systems of ancient civilisations is examined chronologically, starting with the oldest civilisations. Finally, the role of financial penalties in heavenly religions is explored. Research has revealed that the origins of financial penalties date back to ancient times and exist in heavenly religions. Financial penalties added to contracts sometimes serve as compensation and sometimes as punishment. Financial penalties have been imposed not only for violations of contract but also for certain crimes.

Keywords: Islamic Law, Contract, Property, Criminal Law, Financial Penalties, Debt.

* This study is grounded on my doctorate dissertation titled "Examination of financial penalty practices in participation banks in terms of islamic economics", (PhD Dissertation, Istanbul University Institute of Social Sciences, İstanbul, Türkiye, 2024).

Giriş

Yapılan her bir sözleşme o sözleşmeye özgü yerine getirilmesi gereken birtakım şart ve yükümlülükleri içerisinde barındırır. Sözleşme yapan tarafların da yapılan sözleşmenin şartlarını ve yükümlülüklerini yerine getirmeleri gerekir. Nitekim Allah Mâide sûresi 1. âyette yer alan “*Ey iman edenler! Yaptığınız sözleşmelerin gereklerini yerine getirin.*”¹ sözünü sözleşmelerin gereklerinin zamanında ve tam bir şekilde yerine getirilmesi gerektiğine dikkat çekmektedir. Ancak sözleşme yapan taraflar sözleşmelerin sorumluluklarını kimi zaman güçlerinin yetmemesi sebebiyle yerine getiremeyebilir kimi zaman da tamamen keyfi olarak yerine getirmekten kaçınabilir. Sözleşmelerin sorumluluklarını kasıtlı olarak zamanında ve tam olarak yerine getirmeyen kimse sözleşme yaptığı diğer kişinin zarara uğramasına ve mağduriyet yaşamasına yol açabilir. Bu sebeple insanlar yaptıkları sözleşmelere mali cezalar eklemeye başlamışlardır. Bu mali ceza şartıyla da; tarafları sözleşmelerin sorumluluklarını vadesinde ve tam olarak yerine getirmeye zorlamak², sözleşmenin ihlal edilmesinden kaynaklı zararların tazmin edilmesini sağlamak³, alacaklının mahkeme yoluyla daha uzun bir sürede zararını tazmin etmek yerine sözleşmede belirtilen miktarın ödenmesi yoluyla daha kısa sürede zararının tazmin edilmesi sayesinde zaman tasarrufunu sağlamak⁴ amaçlanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, mali ceza kavramının ne olduğunun ve hangi amaçla uygulandığının tespit edilmesi ve bu uygulamanın tarihi kökenlerinin ortaya konulmasıdır. Öncelikle mali ceza kavramının ne anlama geldiği açıklanacaktır. Ardından, mali cezanın çeşitli dönemlerdeki ceza sistemlerinde nasıl yer bulduğuna değinilecektir. Son olarak, semâvi dinlerin mali cezaya dair yaklaşımları ortaya konulacaktır.

1. Mali Ceza Kavramı

Mali ceza kavramı modern bir kavram olması sebebiyle klasik fıkıh kaynaklarında bu kavrama dair net bir tanım bulunmamaktadır. Ancak zihâr suçu işleyen kişiye köle azat etme ya da altmış fakiri doyurma⁵, yeminini bozan kişiye on fakiri yedirme

1 el-Mâide 5/1.

2 Üsâme Hamevi, *eş-Şartü'l-cezai ve sultanü'l-kadi fi ta'dilihi : dirase mukarene fi'l-fıkhi'l-İslami ve'l-kanun* (Dimaşk: Darü'l-Hayr, 1997), 54-55; Cevad Bahr en-Netşe, *Nazariyyetü'ş-şarti'l-cezâi beyne'l-fıkhi ve'l-kânûn* (Amman: Darü'l-Feth, 2014), 207.

3 Hamevi, *eş-Şartü'l-cezai*, 56; Şevket Pekdemir, *İslâm Hukukunda Sözleşmelerde Cezâi Şart* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016), 59-60.

4 Hamevi, *eş-Şartü'l-cezai*, 56-57; en-Netşe, *Nazariyyetü'ş-şarti'l-cezâi*, 207.

5 el-Mücâdele 58/3-4; Ebû 'Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî Mâlik b. Enes, *el-Mudevvene* (by: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 1/454.

yahut giydirmeye ya da bir köle azat etme⁶, yanlışlıkla bir mü'mini öldüren kişiye bir köle azat etme ve ölenin ailesine diyet ödeme⁷, ihram yasaklarını çiğneyen kişiye ise kurban kesme veya fakiri doyurma⁸ gibi bazı mali cezaların verildiğini görmekteyiz. Bu bağlamda, klasik fukahânın mali cezayı; suçlunun yaptığı eylemler sebebiyle ödemesi gereken mali bedel olarak değerlendirdiğini söyleyebiliriz.

Mali ceza kavramı, “İnsanın mülkiyetine aktarabildiği her şey”⁹, “mülkiyet konusu olabilen bütün maddi eşya ile malvarlığına girebilen bütün haklar”¹⁰, “insanı varlıklı kılan şey”¹¹, “bolluk ve zenginlik”¹² anlamlarına gelen mal ve “iyi veya kötü karşılık”, “bir şeyin bedeli”¹³ anlamlarına gelen ceza kavramlarının birleşiminden oluşan bir kavramdır. Mali ceza sonraki dönem fukahâ tarafından, “diyet, garâme, müsâdere ve itlâf gibi kişinin malına yönelik ceza”¹⁴, “diyet, garâme ve müsâdere gibi suç işleyen kişinin malına isabet eden ceza”¹⁵, “şahsın malına taalluk eden veya hükmünün mali zimmetinde azalmaya sebep olan ceza”¹⁶ şeklinde tanımlanmıştır.

-
- 6 el-Mâide 5/89; Ebû Muhammed Muvaffakuddîn ‘Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâ’îli İbn Kudâme el-Makdisî, *el-Muğni*, thk. Tâhâ ez-Zeyni vd. (Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1968), 9/538-539; Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmu' Şerhu'l-Muhezzeb* (by.: yy., ts.), 18/5; Ebu'l-Fadl ‘Abdullâh b. Mahmûd el-Hanefî el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'îlî'l-Muhtâr*, thk. ‘Abdullatif Muhammed ‘Abdurrahmân (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 2005), 4/48.
- 7 en-Nisâ 4/92; Ebû ‘Abdillâh Muhammed b. İdris b. ‘Abbâs eş-Şâfiî, *el-Umm* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rif, 1990), 7/339; Ebû Bekir Ahmed b. ‘Ali er-Râzi el-Cessâs, *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*, thk. ‘İsmetullâh ‘Înâyetullah Muhammed vd. (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010), 5/342; Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme es-Serahsî, *el-Mebsût*, thk. Halil Muhyiddîn el-Meyyis (Beyrut: Dâru'l-Ma'rif, 1993), 26/67; Mevsilî, 5/25.
- 8 el-Mâide 5/96; Şâfiî, *el-Umm*, 6/217; Serahsî, *el-Mebsût*, 4/96.
- 9 Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), 11/635.
- 10 Ejder Yılmaz, *Hukuk sözlüğü* (İstanbul: Yetkin Yayınları, 2005), 300.
- 11 Ebû Abdurrahmân el-Halil b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-'Ayn* (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 8/344; Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Hamevî el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-munîr fi ğaribi's-Şerhi'l-kebir* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 2010), 2/586.
- 12 Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl el-Askerî, *Kitâbü't-Telhis fi Ma'rifeti Esmâi'l-Eşyâ'* (Dımaşk: Dâru Tûlâs, 1996), 83.
- 13 İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 14/143; el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-munîr*, 1/87; Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîr* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005), 1270.
- 14 İzzet Hasaneyn, *Nazariyyetü'l-Amme li'l-Cerime Beyne's-Şeria ve'l-Kanûn* (Riyâd: Dâru'l-Ulum, 1984), 45.
- 15 Abdülkadir Udeh, *et-Teşriü'l-Cinaiyyü'l-İslâmî: Mukârenen li-Kanuni'l-Vaz'i* (Kahire: Dâru't-Tûras, 1977), 1/634.
- 16 Hüseyin Esen, *İslam Hukukunda Mâli Cezalar* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996), 5.

2. Mali Cezanın Tarihsel Süreci

Mali ceza meselesinin kökeni tarihsel açıdan çok eskiye dayanır. Bu sebeple mali cezanın tarihsel süreci, “eski medeniyetlerin hukuk sistemlerinde mali ceza” ve “semâvi dinlerin hukuk sistemlerinde mali ceza” alt başlıkları halinde ele alınmaya çalışılacaktır.

2.1. Eski Medeniyetlerin Hukuk Sistemlerinde Mali Ceza

Eski medeniyetlerin hukuk sistemlerinde yer alan mali cezalar “Hammurabi (Bâbil) Kanun Sisteminde Mali Ceza”, “Helen Hukuk Sisteminde Mali Ceza”, “Eski İran Hukuk Sisteminde Mali Ceza”, “Roma Hukuk Sisteminde Mali Ceza”, “Câhiliye Dönemi Hukuk Sisteminde Mali Ceza” başlıkları altında ele alınmaya çalışılacaktır. Câhiliye dönemi İslâm’dan önceki bir dönem olması sebebiyle bu dönemin hukuk sisteminde yer alan mali ceza konusuna bu başlık altında yer verilmiştir.

2.1.1. Hammurabi (Bâbil) Kanun Sisteminde Mali Ceza

Hammurabi kanunlarında mali cezalar, başta alım satım ve nikah sözleşmeleri olmak üzere iktisadi ve sosyal yönü bulunan pek çok sözleşmede tarafların sözleşme gereği yerine getirmesi gereken sorumlulukları tam olarak ve vaktinde yerine getirmemeleri durumunda uygulanmaktaydı. Sözleşmelere eklenen bu mali cezaların amacı hem iktisadi hayattaki istikrarı sağlamak hem de haklara saygı duyulmasını temin etmektir.¹⁷ Görüldüğü üzere iktisadi ve sosyal hayatta düzen sağlamayı amaçlayan bu uygulama günümüzdeki sözleşmelere ilave edilen mali ceza yaptırımının kökeninin çok eskilere dayandığını göstermektedir.

2.1.2. Helen Hukuk Sisteminde Mali Ceza

Helen hukukuna göre mali nitelikli bir sözleşme yapıldığında sözleşmeyi yapan taraflardan herhangi biri sözleşmenin sorumluluklarını yerine getirmemezse bu suçtan dolayı mali bir bedel ödemek zorundaydı. Taraflar ödenmesi gereken ceza miktarının ne kadar olacağına belirlenmesi konusunda da serbestlerdi. Suçun işlenmesi durumunda borçlu herhangi bir sebepten, belirlenen mali ceza borcunu ödeyemeyecek güçte olsa bu mali cezadan muaf tutulmuyordu.¹⁸ İşte bu durum Helen hukukunda mali içerikli sözleşmelere yükümlülüklerini yerine getirmeyen kişi için mali bir ceza şartının eklendiğini göstermektedir.

17 Nafiz Aydın, *Hammurabi Yasaları* (İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2017), 38; Horst Klengel, *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü* (İstanbul: Telos Yayıncılık, 2001), 238; Nabobolasser el-Hüseyni, *Hulâsatu Ahkâmî'z-zevâc ve't-talâk fi şeriatî Hammûrâbi* (Babil: Dâru Vitriyât, 2023), 50.

18 Adem Vahit Hâşim el-Hafız en-Nedevî, *Tarihü'l-kanun* (Bağdat: el-Âtik Kahire, 1989), 46-50.

2.1.3. Eski İnan Hukuk Sisteminde Mali Ceza

Eski İnan'da uygulanan hukuk sistemi Maniheizm ve özellikle Zerdüştlük gibi eski İnan dinlerinin kutsal kitaplarından, kahramanlık öykülerinden ve geleneklerinden etkilenmiştir. Bu sebeple mali sözleşmelerin sorumluluklarını yerine getirmeyen kişinin bu ihlal sebebiyle ödemesi gereken mali ceza meselesi de İnan'ın dini ve kültürel yapısı çerçevesinde şekillenmiştir. Eski İnan hukuk sistemine göre sözleşme yapan taraflardan birisinin sözleşmenin sorumluluklarını yerine getirmemesi büyük bir kusur olarak görülürdü. Hatta böyle bir ihlal karşısında ödenecek maddi ceza bedeli sözleşme gereği ödenmesi gereken borç miktarından çok daha fazla olabilirdi.¹⁹ İşte bu durum eski İnan hukukunda sözleşmelere ilave edilen mali cezaların cezâî nitelikte olduğunu gösterir.

İslâmiyet'ten önce hüküm süren eski İnan hukuk sisteminde sözleşmelerin yükümlülüklerini yerine getirmeyen taraflara mali cezalar verilmesinin yanı sıra, işlenen birtakım suçlara da mali ceza uygulanmaktaydı. Örneğin; bu hukuk sistemine göre adam öldürme suçunun cezası idam olsa da hâkim öldürülen kişinin ailesini ikna ederek suçlunun affedilmesini ve buna karşılık diyet alınmasını sağlayabilirdi. Ödenen diyet miktarıyla da öldürülen kişinin ailesinin acısının bir nebze de olsa hafifletilmesi amaçlanmaktaydı. İsyân, terör gibi devlete karşı suç işleyen kimselere ise el veya ayak kesme, göz çıkarma gibi cezalar verilmekteydi. Ancak devlet aleyhine işlenen suçların ciddiyetini gösteren bu tür cezalar da para cezasına çevrilebilirdi.²⁰

Tüm bunlardan hareket ederek eski İnan hukuk sisteminde sözleşmeleri ihlal eden kimselere mali cezalar öngörüldüğü gibi mali nitelikli olmayan bazı suçlara da mali cezalar öngörüldüğünü söylenebilir.

2.1.4. Roma Hukuk Sisteminde Mali Ceza

Roma hukuk sisteminde mali cezalar, başlangıçta tarafların mali nitelikte olmayan sözleşmelerinin yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlamak amacıyla uygulanmaktaydı. Bu dönemde sözleşmenin yükümlülüklerini yerine getirmeyen tarafın ödemesi gereken mali bedel zararın tazmin edilmesi niteliğinde değil, cezâî bir nitelikteydi. Dolayısıyla alınan bu mali bedelle amaçlanan şey sözleşmenin yükümlülüklerini yerine getirmeyerek suç işleyen tarafı cezalandırmaktı. Mali nitelikte olmayan sözleşmelere eklenen mali cezalar zamanla mali nitelikli sözleşmelere de eklenmeye başladı. Bu değişiklikle beraber tüm sözleşmelere eklenen mali cezalar sözleşmenin ihlal edilmesinden kaynaklı zararların tazmin edilmesi amacını taşımaya başladı.

19 Hayreddin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1999), 26-27.

20 Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, 31.

Böylece alınan mali ceza bedeli zarara uğrayan tarafın zararının giderilmesine yönelik bir tazminat niteliğine sahip oldu. Mali cezanın bu niteliği zamanla tekrardan değişikliğe uğradı ve mali cezalar sözleşmenin tam bir şekilde yerine getirilmemesi, vadesinden sonra yerine getirilmesi, sözleşmenin yerine getirilmemesinin deprem gibi doğal afetlerden ya da kişinin mali durumundan kaynaklı olması, sözleşmenin ihlal edilmesi durumunda zararın ortaya çıkması ya da çıkmaması gibi durumlara bakılmaksızın sözleşmede miktarı belirlenen tutarın ödenmesinin zorunlu olduğu cezâî bir niteliğe dönüştü.²¹ Bu değişiklikle birlikte, sözleşmeyi ihlal eden taraf bir suçlu gibi görülmeye başlanmıştır.²²

Roma Hukuku'na göre borç sözleşmesi yapıldığında borcunu vadesinde ödemeyen borçlu temerrüde düşmüş kabul edilirdi. Temerrüd; "borçlunun hukuki açıdan geçerli bir sebebi olmaksızın borcunu vadesinde ödememesi" anlamına gelir ve bu durum "mora" olarak ifade edilirdi. Borçlunun temerrüdüne de "mora debitoris" denirdi. Bir kişinin mütemerrid kabul edilmesi için birtakım şartlar gerekmezdi. Bu şartlar şöyleydi: Borç ilişkisi kesin ve geçerli olacak şekilde belirlenmiş olmalıdır. Borçlu borcun ifa edilmesi hususunda kusurlu olmalıdır. Borcun vadesi dolmuş olmalıdır. Alacaklı borçluyu borcun ifa edilmesi hususunda ihtar etmiş olmalıdır. Ancak borç haksız fiilden kaynaklamışsa, borç vadeli bir borçsa ve borcun vadesi gelmişse, borçlu geçerli bir gerekçe olmaksızın ortadan kaybolmuş ve bu durumdan kaynaklı olarak kendisine ihtarında bulunulamıyorsa borçlunun mütemerrid olması için kendisine ihtar yapılmasına gerek duyulmaksızın borçlu mütemerrid kabul edilirdi.²³

Roma Hukuku'nda borcunu vadesinde ödemeyerek mütemerrid durumuna düşen borçlu gecikme sebebiyle faiz ödemekle yükümlüydü. Ödenmesi gereken faizin miktarı da hâkim tarafından belirlenirdi. Temerrüde düşen borçlunun, temerrüd faizinin yanı sıra gecikme sebebiyle alacaklının uğradığı zararı da tazmin etmesi gerekiyordu.²⁴ Bunun dışında borcunu ödemeyen kişilere yönelik borçlunun tüm mal varlığına el konulması, borçlunun köleleştirilmesi ya da zincire vurulup hapsedilmesi gibi çok sert yaptırımlar da uygulanmaktaydı.²⁵

21 Nedevi, *Tarihü'l-kanun*, 204-206; Andreas B. Schwarz, *Roma Hukuku Dersleri Borçlar Hukuku*, çev. Türkân Rado (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1992), 229; Turgut Önen, *Karşılıklı Borç Doğuran Sözleşmelerde Borçlunun Temerrüdü* (Ankara: yy., 1975), 14.

22 Sevgi Kayak, "Roma Hukukunda Cezai Şart", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 64/1 (2006), 240.

23 Ziya Umur, *Roma Hukuku Ders Notları* (İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 1990), 331; Schwarz, *Roma Hukuku Dersleri Borçlar Hukuku*, 229; Önen, *Karşılıklı Borç Doğuran Sözleşmelerde Borçlunun Temerrüdü*, 12-13.

24 Schwarz, *Roma Hukuku Dersleri Borçlar Hukuku*, 230; Akar Öçal, *Türk Hususi Hukukunda Gecikme Faizi* (İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1965), 5.

25 Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku* (İstanbul: İrfan Yayınevi, 1982), 2/534.

Tüm bunlardan hareketle Roma Hukuk sisteminde mali ceza şartının hem mali nitelikteki sözleşmelere hem de mali nitelikte olmayan sözleşmelere ilave edildiğini, mali cezaların tazminat niteliğinde olması durumunda bu cezaların zararın giderilmesine karşılık alınan bir bedel olarak kabul edildiğini, cezâî nitelikte olmaları durumunda ise mali cezaların zarar ortaya çıkmasa bile sözleşmenin ihlali durumunda ödenen bir bedeli ifade ettiğini söyleyebiliriz.

Roma Hukuku'nda mali ceza bazı suçlar için de uygulanmaktaydı. Örneğin, kişiye hakaret, hırsızlık gibi suçlara mali ceza verilmiştir. Bu suçlara verilen mali cezanın miktarı suç işleyen kişinin ekonomik durumuna göre belirlenmekteydi ve ailede müşterek mülkiyetin olması sebebiyle ödenecek bedel sadece suç işleyen kişi tarafından değil, ailenin tüm fertleri tarafından ödenirdi.²⁶ Sakatlama ya da öldürme suçlarında ise genellikle suçluya kısas cezası verilirdi. Ancak, tarafların anlaşması halinde kısas cezası yerine diyet cezası uygulanırdı.²⁷ Görüldüğü üzere Roma Hukuk sisteminde bazı suçlara verilen mali cezalar, garâme (para cezası) ve diyet şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

2.1.5. Câhiliye Dönemi Hukuk Sisteminde Mali Ceza

Câhiliye döneminde toplumda kabilecilik anlayışı hakimdi ve merkezi otoritenin bulunmadığı bu toplumda hukuki yapı da asabiyet üzerine kurulmuştu. Bu sebeple bir kabile üyesi bir başka kabilenin üyesine karşı bir suç işlediğinde suçtan dolayı tazminat ödenmesi gerekirse kabile suç işleyen üyesinin tazminatı ödemesi konusunda ona yardım ediyordu.²⁸

Câhiliye dönemi hukukunda birtakım suçlara mali ceza uygulanmaktaydı. Örneğin; hür bir kimse hatayla birisini öldürürse bu suçun cezası diyetti. Kasten öldürme suçunda, öldürülen kişinin ailesi rıza gösterirse kısas cezası diyet cezasına çevrilebilirdi. Borç ilişkilerinde ise, vadesinde ödenmeyen borçlara faiz uygulanırdı.²⁹

Görüldüğü üzere câhiliye dönemi hukuk sisteminde hem birtakım suçlar için diyet gibi mali bir ceza verilmiş hem de borç sözleşmesinde borcun vadesinde ödenmemesi sebebiyle faiz gibi mali bir ceza uygulanmıştır. İşte buradan hareketle câhiliye döneminde mali cezanın borç ilişkilerinde ve bazı suçlarda önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir.

26 Esen, *İslam Hukukunda Mâli Cezalar*, 11.

27 Ali Bardakoğlu, "Ceza (Fıkıh)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/471.

28 Mustafa Çağrı, "Asabiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/453.

29 Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, 50-51.

2.2. Semâvi Dinlerin Hukukunda Mali Ceza

Bu bölümde, mali cezanın semâvi dinlerin hukuk sistemlerindeki varlığına Yahudi, Hristiyan ve İslam hukuk sistemleri çerçevesinde yer verilmeye çalışılacaktır. En eski örnekleri içerisinde barındırması sebebiyle öncelikle Yahudi hukukundaki mali ceza uygulamalarının varlığına yer verilecek, ardından Hristiyan ve İslam hukukundaki mali cezanın varlığına değinilecektir.

2.2.1. Yahudi Hukuk Sisteminde Mali Ceza

Yahudilerin hukuk sistemine bakıldığında, mali cezanın varlığına hem borcun vadesinde ödenmemesine karşılık talep edilen ek bir ödeme şeklinde hem de işlenen bazı suçlara yönelik talep edilen mali bedel şeklinde rastlanmaktadır. Örneğin, Tevrat'a göre yaralama ve öldürme suçlarının cezası kısastır. Ancak bu kısas cezası bazı istisnai durumlarda diyet cezasına çevrilebilirdi.³⁰ Bir erkeğin eşine karşı zina iftirasında bulunması, hamile kadının çocuğunu düşürmesine sebep olunması ve hırsızlık gibi suçları işleyen kişilere tazminat ödettirilmekteydi. Ödenmesi gereken borcun vadesinde ödenmemesi durumuna gelince; böyle bir durum karşısında borçludan yüksek miktarda faiz alınmaktaydı.³¹ Yahudilerin yaptığı bu faizcilik işlemi Kur'an-ı Kerim'de hem eleştirilmiş hem de Müslümanlar Yahudilerin yaptıkları bu fiil üzerinden uyarılmıştır. Bu âyet şöyledir:

وَأَخَذَهُمُ الرِّبَا وَقَدْ نُهُوا عَنْهُ وَأَكْلِهِمْ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبُطْلِ وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا.

“Yasaklanmalarına rağmen ribâ almaları ve insanların mallarını bâtil (karşılığı olmayan) yollarla yemelerinden dolayı onlardan (Yahudilerden) inkarda bulunanlara acı verici bir azap hazırladık.”³²

Yahudi şeriatında mali ceza, işlenen birtakım suçlara verilen ceza şeklinde karşımıza çıktığı gibi kimi zaman da Yahudi birinin kendisini harama götürecek bir durumdan kurtarmak amacıyla kendi malını imha etmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; Yahudi şeriatına göre yenilmesi yasaklanmış bir hayvanın leşi bir kabın içine düşmüşse iyice temizlense bile o kabın kullanılması haramdır. Bu sebeple böyle bir kap hemen imha edilmelidir.³³

30 Abdurrahman Savaş, “Hitit, Roma, İslam ve Yahudi Hukukları Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 18 (2011), 247-250.

31 Bardakoğlu, “Ceza”, 7/470-471.

32 en-Nisâ 4/161.

33 Esen, *İslam Hukukunda Mâli Cezalar*, 11.

Görüldüğü üzere Yahudi şeriatında mali cezalar diyet, garâme ve itlâf şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

2.2.2. Hristiyan Hukuk Sisteminde Mali Ceza

Hristiyan din adamları tarafından sözleşmelere eklenen mali cezalar sözleşmenin mali nitelikte olup olmaması bakımından ikiye ayrılmıştır. Onlara göre yapılan sözleşme mali nitelikte bir sözleşme ise ve sözleşmenin sorumluluklarının yerine getirilmemesinden kaynaklı bir zarar ortaya çıkmışsa bu zararın telafi edilmesi amacıyla alınan mali ceza tazmin niteliğindedir. Bu nedenle, böyle bir durumdan kaynaklı olarak talep edilen mali bedel ribâ kapsamına girmez. Çünkü onlara göre ribâ anaparaya eklenen bir fazlalıkken, borcun ödenmemesi sebebiyle zararın karşılanması amacıyla alınan bedel tazminattır. Ancak sözleşmenin ihlal edilmesi sebebiyle bir zarar ortaya çıkmamasına rağmen bir bedel talep edilirse işte bu durumda alınan mali bedel ribâ olur. Mali niteliği olmayan sözleşmelerde ise sözleşmeye eklenen mali ceza şartının hem tazminat yönü hem de cezâî yönü bulunur. Bu sebeple böyle bir sözleşme türünde sözleşmenin sorumluluklarının yerine getirilmemesi sebebiyle ortaya çıkan zarardan daha fazla bir miktarda mali bedel istenebilir ve bu fazlalık da haram değildir.³⁴

Görüldüğü üzere Hristiyan hukukunda, sözleşmelere ilave edilen mali cezaların nasıl bir niteliğe sahip olduğu o sözleşmenin mali nitelikte olup olmadığıyla doğrudan ilintilidir. Nitekim Hristiyan hukukuna göre mali nitelikli sözleşmelere ilave edilen mali cezaların amacı zararın karşılanmasıyla mali nitelikte olmayan sözleşmelerin amacı hem zararın karşılanması hem de sözleşmeyi ihlal ederek suç işleyen kimsenin cezalandırılmasıdır.

2.2.3. İslam Hukuk Sisteminde Mali Ceza

Klasik fıkıh eserlerinde “mali ceza” kavramı şeklinde doğrudan bir kavram yer almamaktadır. Ancak, bu şekilde bir kavram yer almasa bile ilk dönem fıkıh alimlerinin sözleşmelere ilave edilen mali cezalara dair bir görüş ileri sürüp sürmediklerine dair günümüz fıkıh alimleri arasında iki farklı görüş bulunur.

Birinci görüşe göre, klasik dönem fukahâsı sözleşmelere ilave edilen bir mali cezadan söz etmemiştir. Bu görüşü benimseyen fukahâyâ göre günümüzdeki bazı fukahâ tarafından mali cezanın bir türü olarak görülen arbûnun (kaparonun)

34 Watchtower Bible And Tract Society of New York Komisyon, *el-Kitabu'l-Mukaddes tercemetü'l alemi'l-cedid* (New York: Watchtower Bible And Tract Society of New York, 2024), 316-317; Butrus Abdülmelek, *Kamusü'l-kitâbi'l-mukaddes*. (Kahire: Dârü's-Sekâfe, 1991), 382, 725; Ahmed Çelebi, *Mukarenetü'l edyân: el-Mesihîyye* (Kahire: Mektebetü Nahda el-Mısıriyye, 1998), 99-101.

sözleşmelere ilave edilen mali cezayla arasında her ne kadar benzer noktalar bulunsa da bunların her biri birbirinden farklıdır.

Klasik fıkıh kaynaklarında mali cezanın var olduğu görüşünü benimseyenlerin ileri sürdükleri delillere gelince, bu delillerden biri ilk dönem fıkıh alimlerinden olan İbn Sîrîn'den (ö. 110/729) nakledilen bir rivâyettir.³⁵ Bu rivâyet şöyledir:

Bir kimse hayvan sahibine: “Hayvanlarını yarın için hazırla, yolculuğa çıkacağız. Eğer yolculuğa çıkmaktan vazgeçersem karşılığında sana 100 dirhem ödeyeceğim” diyerek bir sözleşme yapmıştı. Hayvan sahibi gerekli hazırlıkları yapmasına rağmen hayvanları kiralayacak kişi ertesi gün yolculuktan vazgeçmişti. Bu hadise Kâdî Şüreyh'e (ö. 80/699) sorulmuş, o da sözleşmeden vazgeçilmesi halinde ödenecek bedelin ödenmesi gerektiğine hükmetmiştir. Bu kararının gerekçesi olarak da şöyle demiştir: “Kim bir tehdit altında olmadan, kendi rızasıyla aleyhinde olan bir şart ileri sürerse, o şartı yerine getirmek zorundadır.”³⁶

Suudi Arabistan Krallığı Kıdemli Âlimler Konseyi, nakledilen bu rivâyeti sözleşmelere ilave edilen mali cezaların bir örneği kabul etmiştir. Bunun yanı sıra konsey kaparıyla mali ceza arasında, her ikisinin de sözleşmelerin gereklerinin yerine getirilmemesine karşılık uygulanan bir yaptırım olması sebebiyle bir benzerlik bulunduğunu belirtmiştir. Konseyle aynı görüşleri benimseyen Mustafa ez-Zerkâ (1907-1999) da Kâdî Şüreyh tarafından verilen hükmün modern hukuk sisteminde cezâî şart ismiyle yer aldığını ve kaparonun sözleşmelerin ihlal edilmesi sebebiyle ortaya çıkan zararların karşılanmasını garanti altına alan yöntemlerin temelini oluşturduğunu söylemiştir.³⁷ Abdullah el-Meni de Mustafa ez-Zerkâ gibi kaparonun mali cezanın klasik fıkıh eserlerindeki varlığına dair bir delil olduğu görüşündedir.³⁸

Klasik fıkıh kaynaklarında mali cezanın varlığına dair ileri sürülen bir başka delil İbn Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1449) aktardığı bir olaydır. Ona göre; deve sahibi develerinin merada bir süreliğine otlatılması için bir çobanla sözleşme yapsa ve bu çoban da: “Develeri senden teslim almam gereken gün gelmezsem bunun karşılığında sana mali bir bedel ödeyeceğim” derse, çoban bu bedeli ödemelidir. Ödemenin yapılmasının gerekçesi, çobanın sözleşme sorumluluğunu yerine getirmemesi

35 Sıddık Muhammed el-Emin ed-Darîr, “eş-Şartu'l-cezâî”, *Mecmau'l-Fikhi'l-İslâmî / İslam Fıkıh Akademisi* 2/12 (2000), 55-65.

36 Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'îl b. İbrâhîm el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Bugâ (Dimaşk: Dâru İbn Kesîr, 1993), “Şurût”, 18; Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed Bedruddîn el-'Aynî, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.), 14/21.

37 Mustafa Ahmed Zerka, *el-Fikhü'l-İslâmî fi sevbihi'l-cedid : el-medhalü'l-fikhiyyü'l-âm* (Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 1967), 1/566.

38 Abdullah b. Sülayman el-Meni', *Buhûs fi'l-iktisâd el-İslâmî* (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1996), 412.

nedeniyle deve sahibinin develerini beslemek için hazır yem almak suretiyle ek masraf yapmak zorunda olması veya develerinin aç kalması sonucu zarar görmesidir.³⁹

Görüldüğü üzere, klasik kaynaklarda mali cezanın varlığına dikkat çeken fukahâ bunu kaparoyla ilişkilendirmiştir. Daha sonraki dönemlerde ise, fukahâdan bazıları, sözleşmelere mali ceza şartının eklenebileceği görüşünü benimsemiştir. Bu durum, fukahâ arasında mali cezanın meşruiyetine dair tartışmaların başlamasına yol açmıştır.⁴⁰ Çalışmamızın sınırlı olması sebebiyle bu tartışmalara yer verilmeyecektir.

Sonuç

Mali ceza hem eski medeniyetlerin hukuk sistemlerinde hem de semâvi dinlerin hukuk sistemlerinde karşımıza çıkmaktadır. İşte bu durum mali cezanın varlığının çok eskilere kadar dayandığını gösterir. Eski medeniyetlerin hukuk sistemlerinde karşımıza çıkan mali cezanın hem mali nitelikte olan hem de mali nitelikte olmayan sözleşmelere ilave edildiği, sözleşmelere ilave edilen mali cezanın kimi zaman tazminat niteliğinde kimi zaman da cezâî nitelikte olduğu, sözleşmelerin yanı sıra birtakım suçlar için de mali cezaların öngörüldüğü sonuçlarına ulaşılmıştır. Mali cezanın tazminat ve ceza olma niteliği, uygulanan cezanın amacının hem toplumsal düzeni sağlamak hem de zararı gidermek olduğunu gösterir. Bu sebeple sözleşmelere ilave edilen mali cezalar, tarafların sorumluluklarını zamanında ve tam olarak yerine getirmelerini sağlamak için bir caydırıcılık aracı olarak kullanılmıştır. Ayrıca, mali cezalar sözleşmelerin ihlal edilmesi sebebiyle mağduriyet yaşayan tarafın zararının tazmin edilmesini sağlayan bir güvence mekanizması işlevi de görmüştür.

Mali ceza eski medeniyetlerin hukuk sistemlerinde var olduğu gibi Yahudi, Hristiyan ve İslam hukuk sistemlerinde de yer almaktadır. Semâvî dinlerin hukuk sistemlerinde uygulanan mali cezalar tıpkı eski medeniyetlerin hukuk sistemlerinde olduğu gibi bazen zararı karşılayan bir tazminat niteliği taşıırken, bazen de cezâî nitelikte olmuştur. Bu durum, mali cezanın sadece hukuki bir olgu değil, dini ve ahlaki ilkelerle de ilişkili olduğuna işaret eder. Günümüz fukahâsı arasında ise klasik dönem fıkıh eserlerinde mali cezanın varlığı hususunda tartışmalar bulunmaktadır. Klasik dönem fıkıh eserlerinde mali cezanın varlığını kabul edenler birtakım rivâyetleri ve kaparo işlemini delil olarak kullanırken, mali cezanın varlığını kabul etmeyen fukahâ ise kaparonun, mali cezadan farklı bir işlem olması sebebiyle mali

39 Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. 'Ali b. Muhammed el-'Askalâni İbn Hacer el-'Askalâni, *Fethu'l-Bâri Şerhu Sahih el-Buhâri*, thk. Muhibbuddin el-Hatib (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1959), 5/354.

40 Tamer Zourob, *Günümüz Finansal Piyasalarındaki Mali Ceza Uygulamalarının İslam İktisadı Açısından İncelenmesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 50-90.

cezanın varlığı hususunda delil olarak kullanılamayacağı görüşünü benimsemiştir. Bu sınırlı çalışmada mali cezanın tarihi süreç içerisindeki varlığının tespit edilmesi hedeflendiği için mali cezanın câiz olup olmadığına dair fukahâ arasında yapılan tartışmalara değinilmemiştir. Bu çalışma, mali cezanın tarihsel kökenine dair bilgi sahibi olmak isteyen kişilere kısa ve öz bilgiler sunmaktadır. Mali cezanın tarihsel kökeni hakkında bilgi sahibi olmak kişinin, ceza hukuk sistemlerinin nasıl geliştiğini ve günümüzdeki yapısına nasıl ulaştığını anlamasını sağlar.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur./ It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Çıkar Çatışması/Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder./The author declare that have no competing interests.

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder./The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Abdülmelik, Butrus. *Kamusü'l-kitâbi'l-mukaddes*. Kahire: Dârü's-Sekâfe, 1991.
- Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl. *Kitâbü't-Telhîs fî Ma'rifeti Esmâi'l-Eşyâ'*. Dîmaşk: Dâru Tîlâs, 1996.
- Aydın, Nafiz. *Hammurabi Yasaları*. İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2017.
- Bardakoğlu, Ali. "Ceza (Fıkıh)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/470-478. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bedruddîn el-'Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed. *'Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, ts.
- Buhârî, Ebû 'Abdullâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm el-Buhârî. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Mustafa Dîb el-Bugâ. 7 Cilt. Dîmaşk: Dâru İbn Kesîr; Dâru'l-Yemâme, S. Basım, 1993.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. 'Alî er-Râzî. *Şerhu Muhtasari't-Tahâvî*. thk. 'İsmetullâh 'Înâyetullah Muhammed vd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010.
- Çağrı, Mustafa. "Asabiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/453-455. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Çelebi, Ahmed. *Mukarenetü'l edyân: el-Mesihîyye*. Kahire: Mektebetü Nahda el-Mısıriyye, 10. Basım, 1998.
- Darîr, Sıddık Muhammed el-Emin. "eş-Şartu'l-cezâi". *Mecmau'l-Fıkhi'l-İslâmî / İslam Fıkıh Akademisi* 2/12, 55-56.
- Esen, Hüseyin. *İslam Hukukunda Mâli Cezalar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. *Kitâbü'l-'Ayn*. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1988.
- Feyyûmî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Hamevî. *el-Misbâhu'l-munîr fî ğarîbi's-Şerhi'l-kebir*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 2010.
- Firûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhîd*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2005.
- Hamevi, Üsame. *eş-Şartü'l-cezai ve sultatü'l-kadi fî ta'dilihi : dirase mukarene fi'l-fikhi'l-İslami ve'l-kanun*. Dîmaşk: Darü'l-Hayr, 1997.
- Hasaneyn, İzzet. *Nazariyyetü'l-Amme li'l-Cerime Beyne's-Şeria ve'l-Kanûn*. Riyâd: Dâru'l-Ulum, 1984.
- Hüseyni, Nabobolasser. *Hulâsatu Ahkâmi'z-zevâc ve't-talâk fî şeriatî Hammûrâbî*. Babil: Dâru Vitriyât, 2023.
- İbn Hacer el-'Askalânî, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî. *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîh el-Buhârî*. thk. Muhibbuddîn el-Hatîb. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1959.
- İbn Kudâme el-Makdisî, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn 'Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâ'î. *el-Muğni*. thk. Tâhâ ez-Zeynî vd. 10 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kahire, 1968.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1414.
- Karaman, Hayreddin. *İslam Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.
- Karaman, Hayreddin. *Mukayeseli İslâm Hukuku*. 2 Cilt. İstanbul: İrfan Yayınevi, 1982.
- Kayak, Sevgi. "Roma Hukukunda Cezai Şart". *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 64/1 (2006), 237-258.

- Klengel, Horst. *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü*. İstanbul: Telos Yayıncılık, 2001.
- Komisyon, Watchtower Bible And Tract Society of New York. *el-Kitabu'l-Mukaddes tercemetü'l-alemi'l-cedid*. New York: Watchtower Bible And Tract Society of New York, 2024.
- Mâlik b. Enes, Ebû 'Abdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî. *el-Mudevvene*. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1994.
- Meni, Abdullah b. Sülayman. *Buhûs fî'l-iktisâd el-İslâmî*. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1996.
- Mevsilî, Ebu'l-Fadl 'Abdullâh b. Mahmûd el-Hanefî. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. thk. 'Abdullatif Muhammed 'Abdurrahmân. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2005.
- Nedevî, Adem Vahîd Hâşim el-Hafız. *Tarihü'l-kanun*. Bağdat: el-Âtik Kahire, 1989.
- Netşe, Cevad Bahr. *Nazariyyetü'ş-şarti'l-cezât beyne'l-fıkh ve'l-kânûn*. Amman: Darü'l-Feth, 1. Basım, 2014.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *el-Mecmu' Şerhu'l-Muhezzeb*. b.y.: yy., ts.
- Öçal, Akar. *Türk Hususi Hukukunda Gecikme Faizi*. İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1965.
- Önen, Turgut. *Karşılıklı Borç Doğuran Sözleşmelerde Borçlunun Temerrüdü*. Ankara: yy., 1975.
- Pekdemir, Şevket. *İslâm Hukukunda Sözleşmelerde Cezât Şart*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2016.
- Savaş, Abdurrahman. "Hitit, Roma, İslam ve Yahudi Hukukları Üzerine Mukayeseli Bir Çalışma". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 18 (2011), 243-274.
- Schwarz, Andreas B. *Roma Hukuku Dersleri Borçlar Hukuku*. çev. Türkân Rado. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1992.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-'Eimme. *el-Mebsût*. thk. Halîl Muhyiddîn el-Meyyîs. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1993.
- Şâfiî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. 'Abbâs. *el-Umm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990.
- Zourob, Tamer. *Günümüz Finansal Piyasalarındaki Mali Ceza Uygulamalarının İslam İktisadı Açısından İncelenmesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Udeh, Abdülkadir. *et-Teşriü'l-Cinaiyyü'l-İslâmî : Mukârenen li-Kanuni'l-Vaz'i*. Kahire: Dâru't-Türas, 1977.
- Umur, Ziya. *Roma Hukuku Ders Notları*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 2. Basım, 1990.
- Yılmaz, Ejder. *Hukuk sözlüğü*. İstanbul: Yetkin Yayınları, 2005.
- Zerka, Mustafa Ahmed. *el-Fikhü'l-İslâmî fî sevbihi'l-cedid : el-medhalü'l-fikhiyyü'l-âm*. 3 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1967.